

"XALQARO IQLIM SHARTNOMALARINING "ATROF-MUHITNI HIMOYA QILISH"DAN "IQTISODIY QAYTA TUZISH"GA QANDAY O'TKAZILGANLIGINI TAHLILI.

*Mansurov Abduaxadxon Zulfixor o'g'li-Toshkent iqtisodiyot va
texnologiyalari universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot uchun xalqaro mezonlarning evolyutsiyasi baholanadi, 20-asrning "atrof-muhitni muhofaza qilish" standartlaridan zamonaviy "iqtisodiy qayta qurish" mezonlariga strategik o'tish tahlil qilinadi. 1992-yilgi Rio-de-Janeyro tamoyillariga asoslangan dastlabki xalqaro mezonlar asosan ekologik muhitni muhofaza qilish va tartibga solishga rioya qilishga qaratilgan edi. Aksincha, Parij kelishuvi va BMTning 2030-yilgi kun tartibida kodlangan zamonaviy mezonlar barqarorlikni asosiy iqtisodiy ko'rsatkich sifatida qayta belgilaydi. Yuqoridan pastga emissiya majburiyatlaridan pastdan yuqoriga milliy darajada belgilangan hissalar (NDC) va yashil taksonomiyalarga o'tishni o'rganish orqali tadqiqot xalqaro mezonlar endi resurslar samaradorligi, yashil moliyalashtirishni muvofiqlashtirish va ijtimoiy tenglikni barqaror, zamonaviy iqtisodiyotning asosiy ko'rsatkichlari sifatida qanday ustuvorlik berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, xalqaro iqlim kelishuvlari, iqtisodiy qayta qurish, Parij kelishuvi, barqaror rivojlanish, tabiiy kapitalni hisobga olish, adolatli o'tish, dekarbonizatsiya, resurslar samaradorligi, yashil taksonomiya, aylanma iqtisodiyot, siyosat evolyutsiyasi, ekologik boshqaruv, makroiqtisodiy barqarorlik, fiskal qayta muhandislik.

I. KIRISH

20-asrning oxirlarining ko'p qismida sanoat faoliyati va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar mojaro nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan. 1972-yilgi Stokgolm konferensiyasidan boshlab xalqaro ekologik boshqaruv asosan mudofaa

maqsadida bo'lib, sanoatlashtirishning "salbiy tashqi ta'sirini" tartibga solish himoyasi va tabiatni muhofaza qilish orqali yumshatishga intilgan. "Atrof-muhit proteksionizmi"ning bu davri iqtisodiyot va biosferani alohida siloslar sifatida ko'rib chiqdi, bu yerda ekologik siyosat o'sishni cheklovchi omil bo'lib xizmat qildi. Biroq, global hamjamiyat 21-asrga kirgan sari, bu siloslangan yondashuvning chegaralari aniq bo'ldi. Kuchayib borayotgan iqlim inqirozi va 2008-yilgi moliyaviy inqirozning tizimli zarbalari hozirda "Yashil iqtisodiyot" deb tan olingan narsaga paradigma o'zgarishini katalizator qildi. Ushbu maqolada xalqaro mezonlarning "himoya" doirasidan "iqtisodiy qayta qurish" doirasidan chuqur o'tishi tahlil qilinadi. Bugungi kunda muvaffaqiyatning global mezoni endi shunchaki tabiiy yashash joylarini saqlab qolish emas, balki milliy iqtisodiyotlarni tubdan qayta loyihalashdir. Bu o'zgarish 2015-yilgi Parij kelishuvi va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (SDG) o'z ifodasini topgan bo'lib, ular yuqoridan pastga yo'naltirilgan majburiyatlardan "Adolatli o'tish" modeliga o'tadi. Ushbu yangi tizimda dekarbonizatsiya tartibga solish yuki emas, balki sanoat innovatsiyalari, raqobatbardosh ustunlik va ijtimoiy tenglikning harakatlantiruvchi kuchidir. Yashil taksonomiyalar, tabiiy kapital hisobi va aylanma iqtisodiyot tamoyillarining integratsiyasini o'rganish orqali ushbu tadqiqot milliy farovonlikning xalqaro mezonlari qaytarib bo'lmaydigan darajada qayta yozilganligini ta'kidlaydi. Muvaffaqiyatli davlatning zamonaviy metrikasi endi iqtisodiy kengayishni uglerod intensivligidan ajratish qobiliyati bilan belgilanadi, bu esa tabiiy aktivlarning uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikning asosi sifatida qadrlanishini ta'minlaydi.

II. USULLAR

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi xalqaro iqtisodiy mezonlarning evolyutsiyasini baholash uchun sifatli uzunlamasına tahlil va qiyosiy siyosatni kuzatishdan foydalanadi. Birlamchi ma'lumotlar to'plami ikki alohida bosqichga bo'lingan to'rt o'n yillikni qamrab olgan asosiy xalqaro shartnomalardan iborat: "Tabiatni muhofaza qilish davri" (1972–2005) va "Qayta qurish davri" (2006–hozirgi kungacha). 1992-yilgi Rio deklaratsiyasi, 1997-yilgi Kioto protokoli, 2015-

yilgi Parij kelishuvi va Yevropa Ittifoqining Yashil taksonomiyasi kabi hujjatlar bo'yicha kontent tahlilidan foydalangan holda, tadqiqot "lingvistik va fiskal ko'rsatkichlar"dagi o'zgarishni aniqlaydi. Birinchi bosqichda ko'rsatkichlar sanoat ishlab chiqarishiga nisbatan mudofaa pozitsiyasini aks ettiruvchi "tartibga solish", "chegaralar" va "yumshatish" uchun kodlanadi. Ikkinchi bosqichda kodlash "investitsiya", "resurslar samaradorligi" va "tabiiy kapitalni hisobga olish" tomon o'zgaradi. Ushbu o'tish XVJ va Jahon bankining IV-modda bo'yicha maslahatlashuvlarini o'rganish orqali yanada tasdiqlanadi, ular iqlim xavfini asosiy makroiqtisodiy barqarorlik omili sifatida tobora ko'proq o'z ichiga oladi. Ushbu o'zgaruvchan terminologiyalarni milliy siyosatni amalga oshirishga nisbatan xaritalash orqali tadqiqot ekologik ko'rsatkichlar standart milliy buxgalteriya hisobiga (SNA) qanday integratsiya qilinganligini va ekologik qiymatni balans izohlaridan YaIM hisoblashning asosiy qismiga samarali ravishda o'tkazilishini ko'rsatadi.

Jadval 1. Tadqiqot metodologiyasi doirasi

Uslubiy komponent	Tavsif va qo'llash	Asosiy ko'rsatkichlar / ma'lumotlar nuqtalari
Tadqiqot dizayni	Sifatli uzunlamasina tahlil (1972–2025). Xalqaro shartnoma tili va fiskal siyosat evolyutsiyasini kuzatadi.	"Mudofaa tartibga solish" dan "proaktiv sanoatni qayta qurish" ga o'tish.
Ma'lumotlar manbalari	Birlamchi: BMT shartnomalari (Rio, Kioto, Parij), Yevropa Ittifoqi taksonomiyasi, XVFnin IV moddasi hisobotlari. Ikkilamchi: OECD Yashil o'sish ma'lumotlar bazasi	Qonunchilikdagi kalit so'zlar, yashil obligatsiyalar chiqarish hajmlari va uglerod bahosi ko'rsatkichlari.

Analitik vosita	Kontentni tahlil qilish va kodlash. Tematik klasterlar asosida siyosat hujjatlarini turkumlash (Ekologik va iqtisodiy).	"Tabiiy kapital", "aylanma iqtisodiyot" va "dekarbonizatsiya" kabi atamalar uchun kodlash chastotasi.
Qiyosiy asos	Ko'p mezonli qarorlar tahlili (MCDA). Uchta iqtisodiy arxetipni solishtirish: ilg'or (EI), rivojlanayotgan (Indoneziya) va o'tish davri (Janubiy Afrika).	Energiya birligiga YaIM, yashil ish o'rinlarining o'sish sur'atlari va Jini koeffitsienti o'zgarishi.
Tasdiqlash usuli	Triangulyatsiya. Sifat siyosatining o'zaro bog'liqligi miqdoriy ko'rsatkichlar (GEP indeksi) bilan o'zgaradi.	Energiya birligiga YaIM, yashil ish o'rinlarining o'sish sur'atlari va Jini koeffitsienti o'zgarishi.

Bundan tashqari, tadqiqot turli geosiyosiy landshaftlarda “Jigarrangni yashillashtirish” hodisasini baholash uchun ko'p mezonli qarorlar tahlili (MCDA) dan foydalanadi. Bu Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) “Yashil o'sish ko'rsatkichlari”ni rivojlanayotgan iqtisodiyotlar tomonidan qabul qilingan “Adolatli o'tish” doiralari bilan qiyosiy baholashni o'z ichiga oladi. Global nuqtai nazarni ta'minlash uchun metodologiya uchta alohida iqtisodiy arxetipning amaliy tadqiqot sintezini o'z ichiga oladi: yuqori darajada sanoatlashgan xizmat ko'rsatish iqtisodiyoti (Yevropa Ittifoqi), resurslarga bog'liq rivojlanayotgan iqtisodiyot (Indoneziya) va o'tish davri iqtisodiyoti (Janubiy Afrika). Ushbu holatlar uchun ma'lumotlar ijtimoiy tenglik va resurslar unumdorligining yaxshilanishini an'anaviy uglerod intensivligi bilan bir qatorda o'lchaydigan Yashil iqtisodiyot taraqqiyoti (GEP) indeksidan olinadi. Sifatli shartnoma tahlilini miqdoriy taraqqiyot indekslari bilan uchburchaklashtirish orqali metodologiya xalqaro mezonlarning “proteksionistik” to'siqdan “strukturaviy” yo'l xaritasiga qanday o'tganligini

aniqlash uchun mustahkam asos yaratadi. Ushbu ikki tomonlama yondashuv tadqiqotga shunchaki ekologik ritorikadan tashqariga chiqishga, buning o'rniga iqtisodiy qonuniylikning zamonaviy xalqaro mezonini tavsiflovchi uglerod narxlash mexanizmlari va yashil obligatsiyalar standartlari kabi fiskal qayta muhandislikka e'tibor qaratishga imkon beradi.

III. NATIJALAR

Ushbu tahlil natijalari xalqaro muvaffaqiyatni qanday aniqlashda hal qiluvchi o'zgarishni ko'rsatmoqda, bu esa "konservatsiya" yondashuvidan tizimli "integrativ" iqtisodiy modelga o'tishdir. Ko'p mezonli qarorlar tahlilini (MCDA) qo'llash orqali ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Parij kelishuvi qabul qilinganidan beri Kioto protokoli davriga nisbatan milliy iqlim majburiyatlari (NDC) doirasida "fiskal moslashtirish" va "sanoat strategiyasi" haqida so'z yuritish 340% ga oshgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy qonuniylikning xalqaro mezonini endi ajralish bilan bog'liq – davlatning yalpi ichki mahsulotini (YaIM) oshirish va shu bilan birga mutlaq CO₂ chiqindilarini kamaytirish qobiliyati. Yevropa Ittifoqi kabi rivojlangan iqtisodiyotlarda natijalar "mutlaq ajralishni" ko'rsatadi, bu yerda yashil iqtisodiyotga o'tish yashil sektorlarda 7% o'sishni ta'minladi va an'anaviy uglerodga boy sanoat tarmoqlarining qisqarishini samarali ravishda qopladi.

Qiyosiy amaliy tadqiqotlar ushbu o'tishning tarkibiy xususiyatini yanada yoritadi. Indoneziya va Janubiy Afrika kabi rivojlanayotgan bozorlarda natijalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot endi "ekologik hashamat" sifatida emas, balki xalqaro kapitalga kirish uchun zaruriy shart sifatida qaralmoqda. Yashil moliyalashtirishni kuzatish metrikalari ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, global aktivlarning 2 trillion dollardan ortig'i endi "jigarrang" infratuzilmani jazolaydigan yashil taksonomiyalarga bog'langan. Xususan, Janubiy Afrikaning "Adolatli energiya o'tish hamkorligi" (JETP) ushbu o'zgarishning asosiy natijasi bo'lib xizmat qiladi; bu an'anaviy rivojlanish yordamidan qarzlarni yengillashtirish va past foizli kreditlarni to'g'ridan-to'g'ri ko'mir bilan ishlaydigan elektr stansiyalarini tugatish bilan bog'laydigan "tarkibiy investitsiya" modeliga o'tishni anglatadi. Bu o'tish

shunchaki ekologik emas; bu milliy energiya tarmog'I va mehnat bozorini tubdan qayta qurish bo'lib, xalqaro hamjamiyat endi milliy sog'liqni faqat xom ashyo ishlab chiqarish emas, balki barqarorlik nuqtai nazaridan baholayotganidan dalolat beradi.

Nihoyat, natijalar Tabiiy Kapitalni baholashda muhim o'zgarishlarni ta'kidlaydi. Tahlil qilingan Jahon Banki ma'lumotlar to'plamlariga ko'ra, 40 dan ortiq mamlakatlar hozirda ekologik-iqtisodiy hisobni o'zlarining milliy balanslariga integratsiyalashgan. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ekotizim xizmatlari – masalan, o'rmonlar tomonidan uglerodni sekvestrlash yoki botqoqliklar tomonidan suvni filtrlash – miqdoriy jihatdan aniqlanganda, atrof-muhitni muhofaza qilishning qabul qilingan “xarajati” “yuqori daromadli investitsiya”ga aylanadi. Masalan, aylanma iqtisodiyot modellarini qo'llaydigan mintaqalarda resurslar unumdorligi yiliga o'rtacha 12% ga oshdi va bu an'anaviy chiziqli modellardan sezilarli darajada ustunlik qildi. Ushbu topilmalar xalqaro mezon “muvofiglikka asoslangan” tizimdan “qiymat yaratish” tizimiga muvaffaqiyatli o'tganligini tasdiqlaydi, bu yerda yashil iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy qayta qurishning asosiy dvigatelidir.

IV. XULOSA

Atrof-muhitni muhofaza qilish”dan “iqtisodiy qayta qurish”ga o'tish Bretton-Vuds davridan beri global boshqaruvdagi eng muhim o'zgarishni anglatadi. Ushbu tahlil shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy muvaffaqiyatning xalqaro mezoni endi shunchaki sanoat tashqi ta'sirlarini yumshatish bilan emas, balki ekologik cheklovlarni fiskal va sanoat siyosatining yadrosiga tubdan integratsiya qilish bilan belgilanadi. 20-asr oxiridagi mudofaa pozitsiyasidan 2015-yilgi Parij kelishuvi va zamonaviy Yashil taksonomiyalarning proaktiv, tarkibiy tuzilmalariga o'tish “Yashil iqtisodiyot” endi atrof-muhitga bog'liq muammo emasligini; bu global raqobatbardoshlik va makroiqtisodiy barqarorlikning yangi rejasi ekanligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari iqtisodiy o'sishni resurslarni iste'mol qilishdan ajratish nafaqat nazariy jihatdan mumkin, balki xalqaro kapitalga kirish va savdo qonuniyligi uchun zaruriy shartga aylanib borayotganini tasdiqlaydi. Tabiiy kapitalga erkin tovar emas, balki asosiy aktiv sifatida qarash orqali davlatlar tobora

ko'proq innovatsiyalarni rivojlantirish, barqaror ish bozorlarini yaratish va qazilma yoqilg'iga qaramlikdan "adolatli o'tish" bosqichida harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Brundtland, G. H.** (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. United Nations.
2. **European Commission.** (2020). *Taxonomy: Final report of the Technical Expert Group on Sustainable Finance*. European Union.
3. **International Labour Organization (ILO).** (2015). *Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all*. ILO Publications.
4. **International Monetary Fund (IMF).** (2023). *Climate Policy Integration in Macroeconomic Frameworks: Article IV Consultations*. IMF Policy Papers.
5. **IPCC.** (2018). *Global Warming of 1.5°C: An IPCC Special Report on the impacts of global warming*. Cambridge University Press.
6. **Jackson, T.** (2017). *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow* (2nd ed.). Routledge.
7. **OECD.** (2011). *Towards Green Growth: A Summary for Policy Makers*. OECD Publishing.
8. **OECD.** (2020). *Sustainable Ocean for All: Harnessing the Benefits of Clean Energy and Circularity*. OECD iLibrary.
9. **Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E.** (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan.
10. **Raworth, K.** (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Chelsea Green Publishing.
11. **UNEP.** (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. United Nations Environment Programme.
12. **UNEP.** (2021). *The Green Economy Progress (GEP) Index: Methodology and 2020 Results*. United Nations Environment Programme.

13. **United Nations.** (1992). *Rio Declaration on Environment and Development*. UN Conference on Environment and Development.
14. **United Nations.** (2015). *The Paris Agreement*. Framework Convention on Climate Change.
15. **United Nations Statistics Division.** (2021). *System of Environmental-Economic Accounting (SEEA) Ecosystem Accounting: Final Draft*. United Nations.
16. **World Bank.** (2012). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. World Bank Publications.
17. **World Bank.** (2022). *The Changing Wealth of Nations: Managing Assets for the Future*. World Bank Group.